

Samen aan
de slag!

Startdocument
Omgevingsvisie

gemeente Tynaarlo

Maart 2018

00
10
20

www.tynaarlo.nl

Inhoud

1.	Inleiding.....	4
2.	Tynaarlo in thema's.....	6
2.1	Samen leven	6
2.2.	Mobiliteit.....	8
2.3	Economie	11
2.4	Landschap.....	14
2.5.	Wonen	17
2.6	Duurzaamheid.....	19
3	De dorpen van Tynaarlo.....	21
3.1	Zuidlaren	21
3.2	Eelde-Paterswolde	21
3.3	Vries	22
3.4	Eelderwolde	23
3.5	Tynaarlo.....	23
3.6	Yde-De Punt.....	23
3.7	Zeijen.....	24
3.8	Donderen	24
3.9	De Groeve	25
3.10	Zeegse	25
3.11	Midlaren.....	25
3.12	Zuidlaarderveen	26
3.13	Bunne-Winde.....	26
3.14	Taarlo.....	27
3.15	Oudemolen	27
4	Het buitengebied.....	28
	Bronvermelding.....	29

Colofon

Dit is een uitgave van de gemeente Tynaarlo
Kornoeljeplein 1
9481 AW Vries
Telefoon: 0592 - 266 662
E-mail: info@tynaarlo.nl
www.tynaarlo.nl
Maart 2018

Inleiding

De gemeente Tynaarlo gaat aan de slag met het opstellen van de Omgevingsvisie. Wat is een omgevingsvisie, hoe gaat de gemeente deze omgevingsvisie maken en waartoe dient dit startdocument?

Wat is een Omgevingsvisie?

In 2015 heeft de Tweede Kamer het wetsvoorstel Omgevingswet aangenomen.¹ Een groot aantal wetten en regelingen op het gebied van ruimtelijke ordening en milieu wordt daarin gebundeld tot één wet. De Omgevingswet treedt naar verwachting in 2021 in werking. Door deze wet zijn gemeenten verplicht een Omgevingsvisie op te stellen.²

De Omgevingsvisie is een document over de toekomstige ontwikkeling van onze gemeente. Het beschrijft in grote lijnen hoe de gemeente de fysieke leefomgeving wil ontwikkelen en beheren. Het gaat onder meer over verkeer, wonen, water, milieu, landbouw en duurzaamheid. Maar de Omgevingsvisie gaat ook in op sociaal-maatschappelijke opgaves. Het gaat daarbij om de vertaling daarvan naar het ruimtelijk-fysieke domein. Denk bijvoorbeeld aan ouderen die langer thuis blijven wonen en gebouwen van zorginstellingen die daardoor leeg komen te staan. Hoe willen we daar mee omgaan?

De Omgevingsvisie is een inspirerend document en geeft richting aan ontwikkelingen. De visie beschrijft waar welke ruimtelijke ontwikkelingen plaats kunnen vinden en welke omgevingskwaliteit gewenst is. De Omgevingsvisie biedt inwoners, organisaties, ondernemers en de gemeente ruimte om binnen kaders met initiatieven aan de slag te gaan.

De Omgevingsvisie vertalen we vervolgens in een gemeentelijk omgevingsplan, dat in de plaats komt van alle huidige bestemmingsplannen. Het omgevingsplan wordt voor iedereen makkelijk te begrijpen en eenvoudig digitaal raadpleegbaar.

Hoe gaat de gemeente de Omgevingsvisie maken?

De wijze waarop de Omgevingsvisie tot stand komt, sluit aan bij de principes van de gemeentelijke organisatievisie.³ Deze organisatievisie gaat in op de veranderende verhouding tussen overheid en samenleving. Inwoners willen meer invloed op hun eigen leefomgeving. De gemeente wil daarom bij de totstandkoming van de Omgevingsvisie nadrukkelijk in gesprek met inwoners, organisaties en ondernemers. Dat doen we thematisch en kerngericht en we spelen in op de eigenheid van ieder dorp. Zo wil de gemeente komen tot een Omgevingsvisie die gedragen wordt door de samenleving.

In het gesprek met de samenleving willen we het ook hebben over het gemeentelijk beleid. Sluiten die nog voldoende aan bij de huidige trends en ontwikkelingen? Als we het bijvoorbeeld hebben over de trend dat ouderen langer zelfstandig wonen, wat betekent dat dan voor woningbouw en voorzieningen in de kleine dorpen van Tynaarlo? En zou dat voor al die dorpen hetzelfde moeten zijn? Of maken we per kern onderscheid? Wat in de ene kern passend is, kan in een andere juist ongewenst zijn. Een ander voorbeeld is duurzame energievoorziening. Actueel is de vraag waar ruimte is voor grootschalige zonneparken.

Naast het gemeentelijk beleid zijn er provinciale en landelijke regels waarmee we rekening moeten houden. Uiteindelijk blijft het de taak van de (lokale) overheid om besluiten te nemen. Ook in situaties waarbij tegenstrijdige belangen bestaan of het algemeen belang moet worden meegewogen.

Waarom dient het Startdocument?

Het startdocument is een hulpmiddel en een kapstok voor de gesprekken met inwoners en organisaties. Dat betekent overigens niet dat de geformuleerde vragen ook telkens letterlijk worden gebruikt tijdens het participatietraject. De wijze waarop input wordt gevraagd, hangt sterk af van het soort activiteit die wordt ingezet en de aard van de doelgroep. Dit zal bijvoorbeeld voor een bijeenkomst met professionals anders zijn dan bij een gesprek met inwoners van een dorp of bij een enquête of peiling op het e-participatieplatform. Dat is de website met verschillende reactiemogelijkheden die we voor het gesprek over de Omgevingsvisie gaan inrichten.

Over welke thema's wil de gemeente in gesprek?

We willen over zes thema's in gesprek. Dat zijn samen leven, mobiliteit, economie, landschap, wonen en duurzaamheid. De thema's zijn zodanig gekozen dat die de volle breedte van het gemeentelijk beleid omvatten. Dit houdt in dat alle opgaves die in de Omgevingsvisie een plek kunnen krijgen aan bod komen. We beginnen met het thema 'samen leven'. Kenmerkend voor dit thema is dat het doorwerkt in de andere thema's. Dit geldt ook voor het thema duurzaamheid. Het gaat bij al deze thema's alleen om aspecten die zichtbaar worden in de fysieke leefomgeving.

Hoe is het startdocument opgezet?

Het startdocument is thematisch en kerngericht opgezet. Dit vertaalt zich in een hoofdstuk 'Tynaarlo in thema's' en een hoofdstuk 'De dorpen van Tynaarlo'. De paragrafen in het hoofdstuk 'Tynaarlo in thema's' zijn telkens zo opgebouwd dat eerst het huidige beleid wordt beschreven. Daarna volgt in iedere paragraaf een beschrijving van de huidige situatie met actuele trends en ontwikkelingen. De paragraaf wordt afgesloten met een opsomming van de belangrijkste opgaves die voortkomen uit de trends en ontwikkelingen of het huidig beleid, met daaraan gekoppeld een aantal gespreksvragen. Daarbij is ook een algemene vraag toegevoegd, omdat we weliswaar niet zonder richting de gesprekken willen organiseren, maar het gesprek over andere onderwerpen die bij inwoners leven niet uit de weg willen gaan. Het startdocument is niet allesomvattend. Het beleid op hoofdlijnen wordt geschetst en de meest in het oog springende trends, ontwikkelingen en opgaves worden onderscheiden. Achterin het document is een overzicht van geraadpleegde bronnen toegevoegd.

Het laatste hoofdstuk 'De dorpen van Tynaarlo' geeft per dorp een korte beschrijving van de huidige situatie en van bepaalde ontwikkelingen en vormt daarmee het startpunt voor het gesprek in de dorpen. Omdat de paragrafen per dorp relatief kort zijn, is omwille van de leesbaarheid gekozen om deze niet verder onder te verdelen zoals de paragrafen binnen het hoofdstuk 'Tynaarlo in thema's'. Ook de opgaven en vragen zijn hier niet opgenomen omdat dit grotendeels een herhaling zou opleveren ten opzichte van het hoofdstuk 'Tynaarlo in thema's'.

Het participatietraject volgt in zekere zin de opzet van het startdocument. We starten met een serie thematische bijeenkomsten en activiteiten, gevolgd door activiteiten die gericht zijn op inwoners van de dorpen.

2 Tynaarlo in thema's

2.1 Samen leven

Huidig beleid

De gemeente heeft goede voorzieningen in met name de drie hoofdkernen, zoals basisonderwijs en twee scholen voor voortgezet onderwijs, een rijk verenigingsleven, een breed sportaanbod en veel vrijwilligers. Een op de drie inwoners van Tynaarlo doet aan vrijwilligerswerk.⁴ Daarnaast helpt de dorps structuur mee aan een cultuur van elkaar kennen en elkaar helpen, kenmerkend voor het Drentse naoberschap. Werken doen de meeste inwoners buiten de gemeentegrenzen. Groningen en Assen zijn hierbij favoriet. Met de nieuwe zorgtaken hebben we een grotere verantwoordelijkheid gekregen voor inwoners in een kwetsbare situatie. Onze visie is om de zelfredzaamheid van inwoners te versterken, te investeren in preventie en een goed en bereikbaar vangnet te bieden. Ervaring en uitgevoerde onderzoeken bevestigen dat dit de juiste koers is.^{5,6} We zijn nog volop in ontwikkeling. We willen onze sociale teams bekender maken bij onze inwoners. Een van de opgaven is te zorgen voor vitale gemeenschappen waarin iedereen kan meedoen.⁷ Ook willen we bevorderen dat inwoners elkaar ontmoeten. Het gaat dan om ontmoeting en contact tussen mensen met verschillende sociale en culturele achtergronden, maar ook tussen de verschillende generaties. Dit kan ertoe leiden dat bijvoorbeeld jongeren en ouderen in een gemeenschap meer verantwoordelijkheid voor elkaar voelen. Sport is een mogelijkheid om de fysieke gezondheid van inwoners te verbeteren en om ontmoeting te stimuleren.

Trends en ontwikkelingen

We zien dat inwoners steeds meer de behoefte hebben aan bewegen in de openbare ruimte. We hebben de opgave om het mogelijk te maken dat inwoners langer thuis wonen en iedereen actief onderdeel kan zijn van de samenleving, zowel fysiek als sociaal.⁸ We zien ook de trend van de overgang van cliënten uit de Wet Langdurige Zorg naar de Wet Maatschappelijke Ondersteuning. Met ingang van 2020 heeft de gemeente ook de verantwoordelijkheid voor het organiseren van beschermd wonen van mensen die in een kwetsbare situatie verkeren.

Inwoners voelen zich steeds meer verantwoordelijk voor hun eigen leefomgeving. De gemeente speelt hier ook op in bij de manier waarop toezicht en handhaving van wet- en regelgeving plaatsvindt. Het toezicht beperkt zich tot een aantal prioriteiten, dat van jaar tot jaar kan verschillen. Maar zaken met grote risico's of zaken die een grote (ruimtelijke) impact kunnen hebben, zullen voortdurend aandacht krijgen. Denk daarbij onder meer aan brandveiligheid en veilige gebouwconstructies. De gemeente zet er steeds meer op in dat betrokkenen er samen uitkomen (mediation), om in goed overleg tot een oplossing te komen. Als dat niet lukt, moet de gemeente alsnog handhavend optreden. Inwoners krijgen zo meer ruimte om eigen verantwoordelijkheid te nemen. De gemeente adviseert daarnaast steeds meer vooraf over de manier waarop aan geldende wet- en regelgeving kan worden voldaan zodat achteraf minder gehandhaafd hoeft te worden.

Opgaven

Het bevorderen van vitale gemeenschappen waarin iedereen mee kan doen en oog heeft voor elkaar.

- *Wat is voor u van belang voor een vitale gemeenschap?*
- *Hoe kunnen we dit volgens u bereiken?*

Het vergroten van de sociale draagkracht in dorpen en wijken zodat alle inwoners, ook degenen met een beperking of mensen die in een bijzondere situatie verkeren, zich welkom voelen.

- *Hoe bouwen we aan een samenleving waarin u zich thuis voelt?*
- *Hoe kunt u zelf daaraan een bijdrage leveren?*

Het bevorderen van het elkaar ontmoeten.

- *Op welke manier kan volgens u ontmoeting tussen mensen en contact tussen verschillende generaties worden bevorderd?*

Inwoners moeten langer thuis kunnen wonen.

- *Hoe wilt u wonen als u ouder wordt? Welke voorzieningen heeft u nodig?*
- *Hoe kunt u als buur en buurtbewoner een steentje bijdragen om dit mogelijk te maken?*

De gemeente zet vaker in op informeren en adviseren over het omgaan met geldende wet- en regelgeving.

In situaties waar optreden noodzakelijk is, wordt vaker ingezet op mediation als dit mogelijkheden biedt.

- *Wat kan er volgens u aan bijdragen dat de gemeente achteraf minder vaak handhavend hoeft op te treden?*

Mist u vragen over dit thema? Heeft u nog andere ideeën? Dat kunt u hier aangeven.

2.2 Mobiliteit

Huidig beleid

Het gemeentelijk beleid op het gebied van mobiliteit staat in het rapport 'Actualisatie GVP (gemeentelijk verkeer- en vervoersplan) Tynaarlo 2007-2017'.⁹ De uitgangspunten zijn:

- Gemotoriseerd verkeer zoveel mogelijk op wegen voor doorgaand verkeer en toegangswegen laten rijden;
- Leefbaarheid verbeteren door het realiseren van (grote) verblijfsgebieden, bijvoorbeeld in woonwijken. Dat doen we door het instellen van 30km/h- en 60km/h-zones met weinig verkeer, hoge veiligheid en minimale geluidshinder;
- Doorgaand verkeer weren in de verblijfsgebieden, zodat daar weinig autoverkeer is. Dit geldt zowel voor binnen als buiten de bebouwde kom;
- Specifieke aandacht voor kwetsbare verkeersdeelnemers, zoals fietsers, voetgangers en mindervaliden;
- Zorgen voor zo weinig mogelijk hinder van verkeer in de centrumgebieden van de gemeente;
- Aandacht voor aanvullende inzet op handhaving door de politie.

Dit beleid is aangevuld met de landelijke en provinciale beleidswijziging dat mobiliteit weer mag, maar dat de leefbaarheid een randvoorwaarde is (en geen doel op zich), waarbij ingezet wordt op minder centrale sturing.¹⁰ Verder stimuleren we fietsgebruik en zijn er nieuwe richtlijnen voor parkeren en Duurzaam Veilig Verkeer.¹¹ De laatste jaren is de aandacht verschoven naar een betere bereikbaarheid van de gebieden met veel economische activiteit en werkgelegenheid. Ook blijft veiligheid een aandachtspunt. Uit de evaluatie van het GVP blijkt dat het verkeer de afgelopen jaren beperkt is gegroeid. Dat heeft onder meer te maken met de economische ontwikkeling.

Trends en ontwikkelingen

Veiligheid

Door vergrijzing neemt het aantal oudere verkeersdeelnemers toe.¹² De reactiesnelheid en het gezichtsvermogen nemen af, vooral wanneer het donker is. Steeds meer ouderen maken gebruik van de e-bike. Ook daardoor is het aantal ongelukken in het verkeer onder de groep ouderen toegenomen.¹³ We willen kritisch blijven kijken naar het energieverbruik van de openbare verlichting. Daarbij moeten de wegen wel voldoende zichtbaar blijven. Goede lijnen op de weg en slimme markeringen kunnen hierbij helpen.

Openbaar vervoer

Veel inwoners zijn voor werk of voorzieningen (theater, ziekenhuis of winkels) gericht op Groningen of Assen. De bereikbaarheid van beide steden is daarom belangrijk. Sinds een aantal jaren rijdt er vaker een bus tussen Zuidlaren en Groningen en tussen Eelde-Paterswolde en Groningen. Hierdoor maken meer mensen gebruik van het openbaar vervoer. Tegelijkertijd zien we dat de bereikbaarheid van de kleine dorpen en het buitengebied met het openbaar vervoer onder druk staat. Het Transferium Hoogkerk is uitgegroeid tot een busstation met vele buslijnen en bestemmingen. Het speelt net als Transferium Haren een belangrijke rol in de bereikbaarheid van Groningen. Vlakbij De Punt willen we eenzelfde soort overstappunt realiseren, met daarbij een nieuwe op- en afrit voor de veiligheid en doorstroming.

Slim, duurzaam en vergroening

In de wereld van de mobiliteit staat er veel te veranderen vanwege technologische ontwikkelingen.¹⁴ Elektrische en autonome auto's zijn hier voorbeelden van.¹⁵ Met behulp van Big Data kunnen in de toekomst vervoerspatronen inzichtelijk worden gemaakt zodat mensen sneller op hun bestemming kunnen komen. Door het gebruik van de ov-chipkaart, smartphones en navigatie zijn er steeds meer reisgegevens beschikbaar. Dit kan bijvoorbeeld leiden tot nieuwe ideeën om vervoersmiddelen te delen.

Fietsen heeft toekomst

De komende jaren ligt de nadruk op de fiets als duurzaam alternatief om naar het werk te komen.¹⁶ Met de opkomst van elektrische fietsen en speedpedelecs neemt de afstand toe waarmee mensen voor hun werk het centrum van een stad binnen 30 tot 40 minuten kunnen bereiken. Meer mensen op de fiets zorgt voor minder gebruik van de auto. De combinatie van fiets en recreatie is interessant voor een gemeente met een aantrekkelijk landschap. De afgelopen jaren is gewerkt aan extra aantrekkelijke fietsroutes van Vries naar Assen en van Paterswolde naar Groningen. De komende periode wordt gewerkt

aan een fietssnelweg tussen Assen en Groningen. Het gebruik van (snelle) fietsen maakt ook dat er weer nieuwe vragen ontstaan, bijvoorbeeld over verkeersveiligheid.

Verandering in de logistiek: pakketpost en stadsdistributie

Door de opkomst van online winkels is de logistieke sector flink gegroeid. De verwachting is dat deze trend zich voortzet. Dit betekent dat in wijken en dorpen dagelijks busjes rijden met allerlei bestellingen. Het is de vraag of hiervoor slimmere oplossingen te vinden zijn, zoals afhaalpunten, een gecombineerde bezorging of een extra grote postbus voor

pakketten. Samen met de provincie Drenthe en Flora Holland onderzoeken we de mogelijkheden voor stadsdistributie, het leveren van goederen van en naar de stad via het terrein van de bloemenveiling. Dit terrein ligt tussen Groningen en Assen en heeft de ruimte om goederen op te slaan en over te plaatsen. De binnenstad van Groningen is van hieruit goed te bedienen. Drones zijn in opkomst en kunnen gebruikt worden voor nieuwe logistieke concepten, bijvoorbeeld voor het afleveren van kleine pakketten. De vestiging van het Drone Competence Centre (DCC) vlakbij de luchthaven kan hier een rol in spelen.

Opgaven

We zijn kritisch op het energieverbruik van onze openbare verlichting. Hierbij moeten de wegen wel voldoende zichtbaar blijven.

- *Hoe zorgen we volgens u op een duurzame manier voor een goede zichtbaarheid van onze wegen in het donker?*

De bereikbaarheid van de kleine dorpen per openbaar vervoer staat onder druk. Slimme vormen van mobiliteit zijn nodig om de dorpen bereikbaar te houden.

- *Welke duurzame vormen van mobiliteit vindt u toepasbaar in de kleine dorpen en hoe kunnen die gerealiseerd worden?*

Welke zijn ook passend voor de rest van de gemeente?

- *Hoe blijven we volgens u zo goed mogelijk verbonden met Groningen en Assen?*

Groningen en Assen blijven ook met de fiets goed bereikbaar. Vooral voor de snellere (elektrische) fietsen is een goede en veilige infrastructuur nodig.

- *Vindt u de fietsroutes voor woon-werkverkeer toereikend?*
- *Hoe kunnen deze volgens u nog worden verbeterd?*
- *Hoe kunnen we volgens u inspelen op de trend dat fietsen populairder wordt?*
- *Wat vindt u van de recreatieve fietsroutes in onze gemeente?*

Mist u vragen over dit thema? Heeft u nog andere ideeën? Dat kunt u hier aangeven.

2.3 Economie

Huidig beleid

Het gemeentelijk economisch beleid staat in de kadernota Economie 'Tynaarlo verbindt'.¹⁷ Hierin zijn de zes 'economische dragers' van Tynaarlo benoemd:

- Tynaarlo is een strategisch gelegen gemeente in een verstedelijkt gebied, is goed ontsloten en heeft een adembenemend landschap;
- De afgelopen tien jaar is de werkgelegenheid in de zorg en het aantal zelfstandigen explosief gestegen;
- Er wordt steeds meer geld besteed aan recreëren en ontspannen. Dit biedt kansen voor Tynaarlo;
- Agrariërs en natuurontwikkelaars hebben een belangrijke functie in de ontwikkeling van het landelijke gebied;
- De gemeente beschikt over werklocaties met een goede potentie;
- De gemeente beschikt over een luchthaven.

Hoofddoel van het economisch beleid is er voor te zorgen dat de gemeente en de regio aantrekkelijk zijn en blijven voor nieuwe bedrijven. Tynaarlo verbindt binnen de meest verstedelijkte zone van Noord-Nederland de steden Groningen en Assen via wegen, water en spoor. Omdat het vlakbij de twee steden ligt, heeft de gemeente door haar recreatiemogelijkheden de functie van 'groene long'. Naast de zes economische dragers is een aantal subdoelen benoemd:

- **Bereikbaar Tynaarlo:** het gebied rond Groningen Airport Eelde ontwikkelen en de bereikbaarheid van Groningen en Assen verbeteren;
- **Bedrijvig Tynaarlo:** werklocaties creëren voor bedrijven en zelfstandigen, onder meer voor de stijgende vraag naar zorg. Daarnaast beter gebruik maken van de potentie die de gemeente heeft op het gebied van recreatie en toerisme.
- **Evenementen** worden omarmd;
- **Energiek Tynaarlo:** innovatieve en duurzame bedrijven onder de aandacht brengen;
- **Ondernemend Tynaarlo:** netwerken versterken;
- **Creatief Tynaarlo:** creatieve industrie de ruimte geven.

Trends en ontwikkelingen

Recreatie en toerisme

Met twee meren, nationaal park Drentsche Aa en Geopark De Hondsrug heeft Tynaarlo een aantal sterke recreatieve en toeristische trekkers. Hierdoor komen veel gasten een dag naar de gemeente en dat is goed voor de economie.¹⁸ Een bezoeker houdt zich niet aan gemeentegrenzen, daarom werken wij samen met buurgemeenten. Provinciebreed is men het erover eens dat het belangrijk is dat de recreatievoorzieningen aantrekkelijk worden en blijven. Hiervan profiteren ook andere onderdelen van onze lokale economie, zoals winkels en horeca.

Op dit moment wordt bekeken of en hoe er beter kan worden samengewerkt in het gebied van het Paterswoldsemeer tot aan De Onlanden, zodat de kansen voor recreatie in dit gebied nog beter worden benut. Samen met gemeenten in de buurt zien we kansen om te profiteren van onze functie als 'tuin' van de groeiende stad Groningen. De populariteit van wandelen en mountainbiken groeit.^{19,20} Voor beiden is behoefte aan goede routes. Ook paardenliefhebbers hebben een groeiende behoefte aan geschikte routes.²¹

Levendige dorpscentra

Uit woononderzoek²² blijkt dat levendige kernen met toereikende voorzieningen door bewoners gewaardeerd worden. Daarom is het van belang dat in dorpen voorzieningen zoveel mogelijk op peil blijven. In de kleinere dorpen ziet de markt echter weinig ruimte voor winkels. Supermarkten werken vaak als trekker voor andere winkels. Voor een aantrekkelijk centrum en een goede structuur moeten winkels in een dorp daarom zoveel mogelijk bij elkaar en vlakbij de supermarkt(en) liggen. Zo kunnen winkels elkaar versterken en zijn minder verkeersbewegingen nodig. In Eelde wordt gewerkt aan de verbeteringen van het centrum. In het centrum van Vries is de openbare ruimte opgeknapt. Ook in Zuidlaren verwachten we plannen voor het verbeteren van het centrum.

Ruimte om te ondernemen

In onze gemeente zien we de opkomst van bedrijven aan huis, internetwinkels, bed & breakfast, agrotourisme, boerderijwinkels, zorgboerderijen en andere activiteiten in bijvoorbeeld vrijkomende agrarische gebouwen. Voor de economische vitaliteit is het van belang om ruimte te geven aan deze ontwikkelingen. Soms kan er echter een spanningsveld ontstaan als de activiteiten van invloed zijn op de kwaliteit van de leefomgeving. De beschikbaarheid van snel internet is een belangrijke voorwaarde voor de economische ontwikkeling en vitaliteit van het buitengebied. Er was een tijd waarin veel bedrijfspanden leeg stonden, maar langzaam wordt deze leegstand minder. In onze gemeente zijn verschillende bedrijventerreinen. Vooral op het businesspark Ter Borch is momenteel ruimte voor bedrijven. Door de toenemende behoefte aan grond voor bedrijven, ontstaat weer de vraag of Vriezerbrug-Zuid gebruikt kan worden als bedrijventerrein. Voor winkels moeten we rekening houden met een toename van leegstand, vooral als gevolg van internetverkoop. Het is van belang dat leegstaande winkelpanden weer een nieuwe invulling krijgen.

Groningen Airport Eelde (GAE)

In 2014 hebben de gemeente en de provincie een ontwikkelvisie voor de luchthaven GAE opgesteld²³. Deze visie gaat over het ontwikkelen en het verbeteren van de kwaliteit van het luchthaventerrein en de omgeving. Vanuit diverse bedrijfssectoren is belangstelling voor vestiging nabij de luchthaven. Zo is en wordt de voormalige luchtvaartschool RLS 1957 opgeknapt. In 2016 zijn verschillende toekomstscenario's van de luchthaven onderzocht²⁴. Gekozen is voor de variant 'Toegangspoort voor het Noorden'. Voor dit groeiscenario is een investering nodig. Hierover hebben alle aandeelhouders een besluit genomen. Er wordt onderzocht of het bedrijventerrein De Punt een rol kan spelen in de distributie van goederen in de vorm van een logistieke hub, dat is een centraal punt voor laden en lossen. Het is de bedoeling dat de toegankelijkheid van de luchthavenomgeving vanaf de A28 wordt verbeterd.

Opgaven

De recreatievoorzieningen moeten economisch gezond zijn.

- *Op welke wijze kan volgens u de recreatie een impuls krijgen?*
- *Hoe kunnen volgens u recreatievoorzieningen economisch versterkt worden?*

De recreatieve functie van het gebied Paterswoldsemeer en De Onlanden moet versterkt worden.

- *Welke kansen ziet u om de recreatieve mogelijkheden van het gebied te vergroten?*

Onze dorpen zijn levendig met voldoende voorzieningen.

- *Hoe zorgen we volgens u dat onze dorpen levendig blijven of worden?*
- *Hoe kunnen investeringen in (winkel)voorzieningen in dorpen volgens u worden bevorderd?*

Er moet ruimte zijn voor nieuwe bedrijvigheid in het buitengebied. Vrijkomende agrarische gebouwen kunnen daarvoor worden benut.

- *Onder welke voorwaarden kunnen volgens u vrijkomende agrarische gebouwen gebruikt worden voor nieuwe bedrijvigheid?*

Ontwikkeling en kwaliteitsverbetering is nodig van de luchthaven en omgeving.

- *Welke kansen ziet u in de omgeving van de luchthaven om economie en toerisme te versterken?*

Mist u vragen over dit thema? Heeft u nog andere ideeën? Dat kunt u hier aangeven.

2.4 Landschap

Huidig beleid

Het Landschapsontwikkelingsplan (LOP) uit 2009 typeert onze gemeente als luwe 'Groene Long' in de stedelijke regio Groningen - Assen.²⁵ Het LOP houdt onder meer rekening met opgaven die voortkomen uit de Europese Natura 2000²⁶ en het Natuurnetwerk Nederland (voormalig EHS).²⁷ Het LOP noemt vier landschappelijke kwaliteiten die Tynaarlo moet behouden, versterken of vernieuwen:

- De ecologische betekenis in de beekdalen is waardevol, onder andere door kwel en stroming en de afwisseling in flora en fauna. Behoud en versterk deze beekdalen.
- Versterk en benut het eigen karakter van de vijf landschappelijke ruggen tussen de beekdalen bij ruimtelijke ontwikkelingen. Iedere rug heeft zijn eigen combinatie van landschappen. Maak gebruik van deze eigenschappen.
- Behoud en ontwikkel de kwaliteit van de dorpsomgevingen. Ze grenzen meestal op een prettige manier aan het landschap. Vanuit de dorpen lopen aantrekkelijke routes naar het gebied er om heen. Ideaal om een ommetje te maken. De relatie tussen dorp en omgeving is historisch gegroeid, onder andere door de landbouw. Het meest sprekende voorbeeld hiervan zijn de essen.
- Versterk de kwaliteit van de overgangen tussen landschappen bijvoorbeeld tussen de beekdalen en de ruggen. Opvallend is de overgang tussen het Hunzedal en de Hondsrug bij Zuidlaren. De overgangen zijn aantrekkelijke plekken om van het landschap te genieten. Beplanting speelt een belangrijke rol.

Trends en ontwikkelingen

Samen werken aan het landschap

Tynaarlo is de groene long tussen Assen en Groningen, met een variatie aan prachtige beekdalen, essen en esdorpen, bossen en heidelandschap, het Zuidlaardermeer, Paterswoldsemeer en de Onlanden. Deze groene omgeving tussen twee steden maakt Tynaarlo tot een zeer aantrekkelijke woongemeente. Het landschap biedt een prachtige plek om te wonen, te werken, te recreëren en om landbouw te bedrijven. Het is wel een uitdaging om de soms uiteenlopende belangen op een goede manier bij elkaar te brengen. Dit gebeurt in heel

Drenthe door verschillende partijen te betrekken in een gezamenlijke aanpak gericht op een gebied. Elk gebied kan verschillende functies en kwaliteiten hebben. Er wordt steeds vaker geprobeerd beter gebruik te maken van natuur en landschap en meer mensen ervan te laten genieten.²⁸ Daardoor zijn meer partijen bereid bij te dragen aan de ontwikkeling en ook aan de bescherming van het gebied. Denk bijvoorbeeld aan waterschappen die een rol kunnen spelen om de kwaliteit van het oppervlaktewater te verbeteren. Dit kan bijdragen aan de ecologische kwaliteit van zo'n gebied en ook van betekenis zijn voor de kwaliteit van drinkwater. Natuurontwikkeling leidt tot hogere bezoekersaantallen waarvan de recreatiesector profiteert. Door kavelruil kunnen boeren geholpen worden met een efficiëntere bedrijfsvoering. Tegelijkertijd ontstaan daardoor mogelijkheden voor grotere aaneengesloten natuurgebieden op de achtergebleven kavels.

Landbouw, natuur en biodiversiteit

Uit onderzoek blijkt dat noorderlingen niet afwijzend staan tegenover de schaalvergroting in de landbouw en melkveehouderij.²⁹ Maar ze zijn ook erg gehecht aan hun landschap. Dit blijkt uit het feit dat men niet blij is met sommige effecten van schaalvergroting, zoals het verdwijnen van oude sloten en houtsingels, de afname van geschikte leefruimte voor weidevogels en de toename van licht uit stallen. Door de schaalvergroting komen natuur en biodiversiteit onder druk te staan. Biodiversiteit is de verscheidenheid van planten en dieren. Boeren maken al eeuwen evenwichtig gebruik van natuurlijke systemen

en van de biodiversiteit in agrarische systemen, maar de balans raakt verstoord. Een gezond ecosysteem zorgt voor een goed vertrekpunt voor bodemvruchtbaarheid, schoon water, bestuiving en natuurlijke bescherming tegen plagen. Dit kan van grote betekenis zijn voor het moderne landbouwbedrijf. Het toevoegen van meer organische stof, zoals compost en natuurlijke mest, in landbouwgronden verbetert de opbrengsten als gevolg van een betere bodemstructuur en vruchtbaarheid.³⁰ Tegelijk vermindert het de uitstoot van broeikasgassen in de atmosfeer, hetgeen ook aansluit bij onze duurzaamheidsvisie.³¹ De vraag is hoe landbouw en natuur meer met elkaar kunnen samengaan. Een afwisselende en meer natuurlijke groenstructuur in de openbare ruimte kan bijdragen aan de biodiversiteit. Dit kan gevolgen hebben voor de manier van groenonderhoud. Een tekort aan biodiversiteit kan ervoor zorgen dat bomen ziektes krijgen. Wanneer deze ziektes besmettelijk worden, kan een hele boomsoort in gevaar komen.

Beheer openbare ruimte

Het onderhoud van de openbare ruimte wordt door de gemeente al langer uitgevoerd volgens de kwaliteitsafspraken 'sober en degelijk'.³² Er liggen nog kansen voor een verdere planmatige en gestructureerde aanpak van de inrichting van de openbare ruimte. Daarbij past ook de verkoop van kleine stukjes gemeentelijk groen (snippergroen) aan particulieren. Dat groen wordt vervolgens beheerd en onderhouden door de nieuwe eigenaar. We experimenteren hier en daar met het beheer en onderhoud van kleine stukjes buurtgroen. Dat gebeurt als inwoners de behoefte hebben aan ander soort buurtgroen dat meer onderhoud vraagt, bijvoorbeeld bloemperken.

Bewegen in het groen

Een groene en aantrekkelijke leefomgeving nodigt uit tot bewegen en tot het ontmoeten van dorpsgenoten. Er is steeds meer behoefte aan wandelmogelijkheden, waaronder dorpsommetjes.³³ Bij de inrichting van de openbare ruimte wil de gemeente daar rekening mee houden. De openbare ruimte moet uitnodigen om lopend of fietsend naar school, werk of winkel te gaan of om gewoon lekker buiten te bewegen en te spelen.³⁴ Zo kan een fietssnelweg aanmoedigen om te gaan bewegen, terwijl het beperken van parkeerplaatsen het gebruik van de auto kan ontmoedigen. De gemeente zoekt steeds naar alternatieven voor het autogebruik om inwoners te stimuleren meer in beweging te komen. Een voorbeeld van zo'n aanpak is 'Ik neem de mooie route' in de wijk Ter Borch in Eelderwolde, die vooral de jeugd uitdaagt tot bewegen. Voor ouderen kan dit bijvoorbeeld in de vorm van een beweegtuin. Hiervoor bestaan plannen bij woonzorginstelling Mozaïek in Zuidlaren. Ook de aanleg van groene speelpleinen bij scholen nodigt uit tot bewegen. Doordat ouderen steeds langer thuis blijven wonen, moet de openbare ruimte ook voor hen goed toegankelijk zijn.

Opgaven

Bescherming en ontwikkeling van natuur en landschap vindt plaats in combinatie met verbetering van beleefbaarheid en benutting ervan.

- *Welke kansen zijn er volgens u om hier nog verdere uitvoering aan te geven?*

Natuur en landbouw worden meer met elkaar verweven en met elkaar in evenwicht gebracht.

- *Welke kansen zijn er volgens u om hier invulling aan te geven?*

Biodiversiteit wordt verbeterd. Ook in de openbare ruimte.

- *Waar liggen volgens u kansen om de biodiversiteit in de openbare ruimte te verbeteren?*

Delen van de openbare ruimte kunnen zo worden ingericht dat het uitnodigt tot bewegen.

Bij de inrichting dient ook rekening te worden gehouden met ouderen en mensen die minder mobiel zijn.

- *Waar liggen volgens u kansen om de openbare ruimte beweegvriendelijk in te richten en hoe kan die inrichting plaatsvinden?*
- *Waar en hoe kan volgens u de openbare ruimte beter toegankelijk worden gemaakt voor mensen die minder mobiel zijn?*
- *Waar ziet u mogelijkheden om dorpsommetjes te verbeteren en uit te breiden?*

Mist u vragen over dit thema? Heeft u nog andere ideeën? Dat kunt u hier aangeven.

2.5 Wonen

Huidig beleid

In de structuurvisie Wonen 2013 staat ons gemeentelijk beleid over wonen.³⁵ De structuurvisie beschrijft onder andere dat er voldoende woningen moeten zijn die levensloopbestendig zijn en geschikt zijn voor ouderen zodat zorg aan huis mogelijk is. Daarnaast moet er ook voldoende aanbod zijn van beschermd en verzorgd wonen voor mensen voor wie zorg aan huis niet meer voldoende is. De woonomgeving moet prettig en veilig zijn en ruimte bieden aan mensen met verschillende achtergronden. Daarnaast moet de omgeving uitnodigen tot ontmoeting en voor iedereen toegankelijk zijn. Grotere woningbouwplannen zijn alleen mogelijk in de grote kernen. In de kleine kernen is in sommige gevallen woningbouw mogelijk op bestaande locaties die een andere functie kunnen krijgen. Algemeen uitgangspunt bij woningbouwontwikkeling is dat inbreiding gaat vóór uitbreiding. Dat houdt in dat zoveel mogelijk binnen de bestaande bebouwing wordt gebouwd. Bij uitbreiding vindt het tegenovergestelde plaats. Dan wordt tegen de randen van de bestaande bebouwing aangebouwd.

Voor de sociale woningbouw maken de woningcorporaties, huurders en gemeenten samen afspraken over het aantal woningen voor de sociale huur, het soort woningen en de kwaliteit daarvan.³⁶ De structuurvisie Wonen is in 2017 aangevuld met een document over sociale woningbouw³⁷, bedoeld voor mensen met beperkte financiële mogelijkheden. Deze notitie geeft richting aan de afspraken die we met de woningcorporaties maken, onder andere over het energiezuinig maken van woningen.

Trends en ontwikkelingen

Om het wonen in Tynaarlo aantrekkelijk te houden is het van belang dat

de voorzieningen in de dorpen op peil blijven, de dorpen goed bereikbaar blijven, er snel internet op het platteland is, het landschap aantrekkelijk blijft en de veiligheid in orde is.^{38, 39} De gevolgen van aardgaswinning en eventuele zoutwinning houdt inwoners in sommige delen van de gemeente bezig.

Invloed van de stad Groningen

De gemeente Tynaarlo is tussen 2008 (31.974) en 2017 gestaag gegroeid (33.280 inwoners).⁴⁰ De ligging vlakbij de stad Groningen is hierbij een belangrijke factor. Jongeren trekken voor werk en opleiding naar Groningen. Op latere leeftijd komen gezinnen met kinderen weer terug. De demografische ontwikkelingen laten tot 2030 een groei zien van de stad en de verwachting is dat Tynaarlo daarvan blijft profiteren. Regionaal woononderzoek laat zien dat dorpen aan met name de zuidwestzijde van de stad met een goed imago, een groene leefomgeving en een goed voorzieningsniveau aantrekkelijk zijn en daardoor ook ontwikkelpotentie hebben.⁴¹ Daarbij is een goede en snelle verbinding met Groningen van groot belang. Dit betekent dat er vraag is naar woningbouw in met name Eelderwolde en Eelde-Paterswolde. Ook Zuidlaren heeft in de regio een goed imago en een aantrekkelijke ligging ten opzichte van Groningen. Vries heeft vanwege de afstand een minder sterke relatie met Groningen en is meer georiënteerd op Assen.

Woningbouw: van kwantiteit naar kwaliteit

De afgelopen tientallen jaren richtte de gemeente zich vooral op de grotere nieuwbouwprojecten, zoals de aanleg van woonwijken. De komende jaren ligt de nadruk op meer maatwerk in de nieuwbouw en verbetering van de kwaliteit van bestaande woningbouw. Dat laatste gaat vooral over het duurzamen en levensloopbestendig maken van woningen, zodat ze geschikt zijn voor bewoning in alle fasen van het leven. Daarnaast is steeds meer aandacht voor het verminderen van woonlasten, vooral als het gaat om energiegebruik. De kwaliteitsopgave in de nieuwbouw ligt in meer maatwerk voor be-

paalde doelgroepen in plaats van traditionele seriematige woningbouw. Dit kan onder andere vorm krijgen door collectief particulier opdrachtgeverschap. Andere trends zijn de groeiende belangstelling voor tiny houses en nieuwe (particuliere) zorgconcepten.⁴²

Ontgroening, vergrijzing, doelgroepenbeleid en meer zorg

In Tynaarlo staan bijna 14.000 woningen. Een huishouden bestaat hier gemiddeld uit 2,4 personen. De komende jaren wordt een verdere groei van het aantal eenpersoonshuishoudens voorzien. Er komen steeds minder gezinnen en meer ouderen.⁴³ De bestaande woningvoorraad moet daarop worden aangepast. Ouderen blijven bovendien steeds langer thuis wonen. Daardoor ontstaat vraag naar woningen die dit mogelijk maken. We zien steeds vaker initiatieven voor vernieuwende combinaties van wonen en zorg. De overheid stimuleert langer thuis wonen van mensen die zorg nodig hebben. Dit kan er toe leiden dat zorgaccommodaties die leeg komen te staan een nieuwe functie moeten krijgen. Bestaande verzorgingshuizen bieden tegenwoordig meer en andere diensten, waar de inwoners uit de omgeving ook gebruik van kunnen maken. Zo kunnen bijvoorbeeld ouderen in de wijk gebruik maken van de catering van de instelling. Aandachtspunt hierbij is dat dit kan botsen met bestaande commerciële activiteiten zoals de horeca.

Een andere groep waar we rekening mee moeten houden in ons woningaanbod zijn vluchtelingen die een verblijfsvergunning hebben. Tot nu toe slagen we er goed in om deze nieuwkomers te huisvesten in de bestaande woningvoorraad.

Opgaven

Er moet ruimte komen voor nieuwe woon(zorg)concepten

- *Waar en op welke wijze kan volgens u ruimte worden geboden aan nieuwe woon(zorg)concepten?*

Leegkomende zorgaccommodaties krijgen een nieuwe invulling.

- *Op welke manier kan volgens u deze invulling plaatsvinden?*

Verzorgingshuizen kunnen diensten en faciliteiten aanbieden in de woonomgeving.

- *Welke diensten kunnen dit zijn en wie komen daar volgens u voor in aanmerking?*

De doorstroming op de woningmarkt is laag. Beter doorstroming draagt er aan bij dat meer huishoudens in een beter passende woning kunnen wonen.

- *Hoe kan de doorstroming in de woningmarkt volgens u worden bevorderd?*

Het is belangrijk dat woningen voor een brede doelgroep betaalbaar blijven.

- *Hoe kan volgens u gezorgd worden dat woningen betaalbaar blijven?*

Mist u vragen over dit thema? Heeft u nog andere ideeën? Dat kunt u hier aangeven.

2.6 Duurzaamheid

Huidig beleid

In de gemeentelijke duurzaamheidsvisie 'Dorp van de Toekomst' uit 2015⁴⁴ staat dat Tynaarlo in 2030 zelfvoorzienend wil zijn en dan onafhankelijk is van fossiele energiebronnen, zoals kolen, olie en gas. Als we energieneutraal willen zijn door middel van uitsluitend zonneparken, is een oppervlakte aan zonnepanelen nodig ter grootte van het Zuidlaardermeer en Paterswoldsemeer samen, ongeveer 1.000 hectare. Het provinciaal beleid biedt geen ruimte voor grote windmolens in onze gemeente.⁴⁵ In de praktijk gaan steeds meer inwoners en bedrijven zelf aan de slag met het opwekken van duurzame energie en energiebesparing. Daardoor wordt een deel van de doelstelling bereikt.

Trends en ontwikkelingen

Grootschalige duurzame energie

Steeds meer grondeigenaren willen (landbouw)grond inzetten om duurzame energie op te wekken, bijvoorbeeld door middel van grote zonnepaneleninstallaties. Ontwikkelaars staan klaar om deze te ontwikkelen. Grote zonnepaneleninstallaties op de grond lijken voor onze gemeente het meest geschikt om voortgang te boeken. Dit heeft gevolgen voor het landschap en de leefomgeving, maar biedt ook kansen voor inwoners, instellingen en ondernemers om hiermee (samen) aan de slag te gaan. Zo hebben inwoners uit Zeijen samen met een marktpartij op de voormalige stortplaats Ubbena een zonnepanelenveld aangelegd, allereerst voor het eigen dorp. Naast zonneparken, kunnen kleinschalige windmolens met een beperkte ashoogte (ongeveer 15 meter) ook een bijdrage leveren aan de duurzame energievoorziening. Deze kleine molens zijn onder meer te vinden bij agrarische bedrijven en passen vaak goed in het landschap.

Verduurzaming woningvoorraad

We zien in buurten en dorpen bewonersinitiatieven voor het verduurzamen van woningen zoals in Vries, Paterswolde en Zuidlaren. Steeds meer woneigenaren schaffen zonnepanelen aan en isoleren hun woning.⁴⁶ Doordat ouderen steeds langer thuis wonen ontstaat de noodzaak om woningen daarop aan te passen. Hier ligt een kans voor de combinatie met het verduurzamen van woningen. Het kabinet wil dat nieuwe woningen en gebouwen zo weinig mogelijk door gas verwarmd worden. Daarbij worden ook stappen gezet om bestaande gebouwen aan te passen zodat deze geen gas meer nodig hebben.

Zelfvoorziening

Steeds meer inwoners wachten niet meer op de overheid, maar nemen zelf het initiatief voor een duurzame samenleving. Op diverse plaatsen zetten bewonersgroepen buurtmoestuinen op, zoals in Eelde, Tynaarlo en Vries. Ook zijn er naast de kringloopwinkels verschillende repaircafés opgericht, waar spullen een tweede leven krijgen in plaats van weggegooid te worden. Streekproductenwinkels en -markten leveren een bijdrage aan de lokale zelfvoorziening.

Klimaat

Het klimaat verandert. Lokaal merken we dat vooral door het toenemende aantal hevige regenbuien. Die vormen voor onze riolering een grote uitdaging. We moeten accepteren dat er af en toe water op straat staat. Aan de andere kant is het nodig dat er voldoende waterberging is om deze buien op te vangen. Niet alleen in beekdalen en in natuurgebieden, zoals de Onlanden en Tussenwater, maar ook in de gebouwde omgeving. Met name in Zuidlaren en Eelde zijn er plekken die nog onvoldoende rekening houden met het veranderende klimaat. We moeten kijken naar oplossingen die passen bij de omgeving. Water kan daarbij een bijdrage leveren aan de kwaliteit van de leefomgeving en een belangrijke rol spelen bij nieuwe ruimtelijke ontwikkelingen.

Opgaven

Grootschalige duurzame energieopwekking is nodig om in 2030 onafhankelijk te zijn van fossiele energiebronnen.

- *Waar is volgens u in de gemeente Tynaarlo ruimte voor grootschalige zonneparken?*
- *Welke andere vormen van duurzame energieopwekking vindt u passend voor Tynaarlo?*
- *Welke plekken zijn volgens u geschikt voor kleinschalige windmolens in onze gemeente?*

De woningen in Tynaarlo moeten verduurzaamd worden.

Ze moeten energiezuinig zijn en levensloopbestendig, dus geschikt voor alle levensfasen .

- *Hoe kan volgens u de verduurzaming van bestaande woningen worden versneld?*
- *Bent u bereid investeringen te doen om uw woning energiezuinig te maken?*
- *Hoe kunnen volgens u bestaande woningen het beste levensloopbestendig worden gemaakt?*
- *Bent u bereid investeringen te doen om uw woning levensloopbestendig te maken?*

Inwoners van Tynaarlo worden meer zelfvoorzienend.

- *Wat is volgens u nodig om inwoners meer zelfvoorzienend te laten zijn?*

Tynaarlo dient voldoende ruimte te hebben voor het bergen van overtollig water om overlast te voorkomen, zowel in de bebouwde omgeving als daarbuiten.

- *Wat kunt u op eigen terrein doen om hemelwater op te vangen?*
- *Waar is volgens u in de openbare ruimte plek voor het opvangen en afvoeren van overtollig hemelwater?*

Mist u vragen over dit thema? Heeft u nog andere ideeën? Dat kunt u hier aangeven.

3 De dorpen van Tynaarlo

De gemeente Tynaarlo is een landelijke gemeente met 33.259 inwoners. Zij wonen in 18 dorpen en het omliggende buitengebied. Het inwonertal van de dorpen varieert van 80 (in Oudemolen) tot 10.000 (in Zuidlaren).⁴⁷ De aanwezigheid van grotere infrastructuur, natuur en recreatief aantrekkelijke gebieden en de nabijheid van de steden Assen en Groningen, hebben veel invloed op het karakter en de dynamiek van de dorpen. Zowel als het gaat om ruimtelijk-fysieke aspecten als om de sociale structuur van het dorp. Sociaal-economische ontwikkelingen van de dorpen kunnen daardoor verschillend zijn.

De onderlinge verbondenheid in de kleinere dorpen is relatief sterk. Algemene trends in deze dorpen zijn de vergrijzing en de vermindering van het aantal jonge gezinnen. Dit leidde ertoe dat enkele basisscholen de deuren moesten sluiten, zoals in Oudemolen en de Groeve. Ook het aanbod van bijvoorbeeld winkel- en horecavoorzieningen is verminderd en de beschikbaarheid van openbaar vervoer is afgenomen. De inwoners van het buitengebied hebben steeds meer behoefte aan snel en toekomstbestendig internet.⁴⁸ Deze trends vormen een uitdaging voor de levendigheid en leefbaarheid van deze gemeenschappen. In de gemeente zijn momenteel twee initiatieven voor de aanleg van glasvezel. In Bunne is daar een start mee gemaakt.

3.1 Zuidlaren

Zuidlaren bestaat in feite uit drie kernen: de oude kern, Westlaren en Schuilingsoord. De oude kern is met zijn brinken en essen vooral verbonden met het oude esdorpenlandschap. Dit geldt zowel voor het beschermde dorpsgezicht als de latere uitbreidingen. De kernen Westlaren en Schuilingsoord zijn laat in de 19e eeuw ontstaan in de heideontginningslandschappen. De kernen van Zuidlaren zijn vooral na de Tweede Wereldoorlog gegroeid, met het Kazerneterrein en Oude Tolweg als laatste ontwikkelingen.

Het centrumgebied is gekoppeld aan de Stationsweg. Dit winkelgebied wordt goed bezocht. Dit komt door het aantrekkelijke karakter van de kern en door de relatief grote afstand tot andere winkelgebieden. Door de komst van internet en concurrentie in onder andere Leeuwarden en Groningen kwam een eind aan de beursactiviteiten in Zuidlaren. Het beursterrein moet een nieuwe bestemming krijgen.

In Zuidlaren staat een klein aantal panden in het winkelgebied leeg. Ook zijn de supermarkten te klein, minder goed bereikbaar voor autoverkeer en zijn er te weinig goede parkeermogelijkheden.⁴⁹ Momenteel wordt gewerkt aan een nieuwe impuls voor het centrum van Zuidlaren. In samenwerking met de scholen en de sportverenigingen zijn plannen gemaakt voor vernieuwing van de eigen panden. De zeven basisscholen en de middelbare school (Harens Lyceum) gaan vernieuwen. Een deel van deze scholen zal aansluiten bij een nieuw sportcluster op de Wenackers. Op bepaalde plekken in Zuidlaren komt wateroverlast door het natter worden van ons klimaat vaker voor. De overlast kan worden beperkt door hemelwater beter op te vangen.

In Zuidlaren staat een klein aantal panden in het winkelgebied leeg. Ook zijn de supermarkten te klein, minder goed bereikbaar voor autoverkeer en zijn er te weinig goede parkeermogelijkheden.⁴⁹ Momenteel wordt gewerkt aan een nieuwe impuls voor het centrum van Zuidlaren. In samenwerking met de scholen en de sportverenigingen zijn plannen gemaakt voor vernieuwing van de eigen panden. De zeven basisscholen en de middelbare school (Harens Lyceum) gaan vernieuwen. Een deel van deze scholen zal aansluiten bij een nieuw sportcluster op de Wenackers. Op bepaalde plekken in Zuidlaren komt wateroverlast door het natter worden van ons klimaat vaker voor. De overlast kan worden beperkt door hemelwater beter op te vangen.

3.2 Eelde-Paterswolde

Eelde en Paterswolde zijn van oorsprong esdorpen, die in de loop van de 20ste eeuw aan elkaar zijn gegroeid. Deze groei heeft veel te maken met de korte afstand tot de stad Groningen. Deze afstand tot de stad was in het verleden de reden voor de vestiging van adel in dit gebied die landgoederen aanlegde. De korte afstand tot Groningen maakt Eelde-Paterswolde een geliefd woongebied. De druk op de woningmarkt neemt hier toe.⁵⁰ Aanvragen om open plekken in te vullen met

woningbouw komen meer voor dan in het verleden. De overloop vanuit de stad, de vraag naar landelijk wonen nabij en op fietsafstand van de stad Groningen is daarmee een belangrijke trend.

Na een vernieuwing van het winkelcentrum van Paterswolde is nu de aanpak van het winkelcentrum en de openbare ruimte van Eelde aan bod. Ook worden diverse scholen vernieuwd. In de nieuwbouwwijk Groote Veen komt een nieuwe sportvoorziening. Alle landgoedeigenaren hebben gezamenlijk een plan gemaakt voor de reconstructie en versterking van de landgoederen. Ook in Eelde komt op bepaalde plekken wateroverlast vaker voor. Dit komt door het natter worden van ons klimaat. De overlast kan worden beperkt door hemelwater beter op te vangen.

3.3 Vries

Vries was tot in de 19e eeuw een centraal dorp voor handel, rechtspraak en kerk. Met de aanleg van de Asserstraat werd de afstand tot Assen kleiner. Vooral na de Tweede Wereldoorlog zorgde dit voor een relatief grote groei. De eerste uitbreiding vond plaats in de jaren '60, gevolgd door de Fledders (jaren '70 en '80) en Diepsloot (tot 2000).

In 2015 is de dorpsagenda Vries opgesteld, waarin de plannen voor het dorp staan die samen met de inwoners zijn gemaakt.⁵¹ De rust, ruimte en de groene uitstraling van het dorp worden door de inwoners zeer gewaardeerd. De mooie omgeving en de centrale ligging tussen Groningen en Assen worden als belangrijke kwaliteiten gezien. Onlangs is de openbare ruimte in het centrum verbeterd, zodat het aantrekkelijker wordt om in het winkelgebied te investeren. Verder is er een wens om het groene karakter van Vries te versterken, met name in woonwijk de Fledders. Uit de dorpsagenda blijkt ook dat er behoefte is aan meer nieuwe woningen, het liefst binnen bestaande bebouwing. Vernieuwingsplannen voor beide basisscholen zijn inmiddels deels uitgevoerd. De basisschool De Holtenhoek is gereed en bij De Vijverstee zijn de bouwwerkzaamheden nog aan de gang. Achter het rustige karakter van het dorp zit een levendig verenigingsleven, dat zich niet alleen beperkt tot sport. Er wordt in de dorpsagenda aandacht gevraagd voor behoud van het rijke verenigingsleven door versterking van de samenwerking, zowel onderling tussen verenigingen als met het onderwijs.

3.4 Eelderwolde

De jonge wijk Ter Borch is nog volop in ontwikkeling. Door de groei en ligging naast de stad Groningen is sprake van een kleine kern, die tegelijkertijd fungeert als een onderdeel van de stad. Dit betekent dat naast wonen ook andere functies soms ruimte vragen. Zo zijn er plannen voor een supermarkt die niet alleen voor de inwoners van Eelderwolde is, maar ook voor de inwoners van de zuidwestzijde van de stad Groningen. Een andere ontwikkeling is de Onlanderij. Natuurmonumenten heeft hier een boerderij gekocht en werkte de afgelopen jaren stap voor stap aan de invulling van deze locatie. Met de aansluiting van de Borchsingel op het Transferium Hoogkerk is voor Ter Borch een verbinding met een knooppunt voor openbaar vervoer ontstaan. De bewoners maken zich hierdoor tegelijkertijd zorgen over meer verkeer in de wijk.

3.5 Tynaarlo

Tynaarlo ligt dicht tegen de snelweg A28 en heeft daardoor een perfecte verbinding met Assen en Groningen. Met de aansluiting op de A28 ontstond een sterke groei van het bedrijventerrein Vriezerbrug. Het dorp bestaat al bijna 1200 jaar heeft ongeveer 1800 inwoners. Het dorp kenmerkt zich door een grote betrokkenheid van de inwoners met alles wat er in en om het dorp speelt. Er is een rijk verenigingsleven met veel activiteiten voor de dorpingen. Op dit moment spelen in het dorp diverse ontwikkelingen op het gebied van de fysieke leefomgeving. Zo vindt in opdracht van de provincie Drenthe de sanering van de bodem van het 'Van Wijk & Boerma' terrein plaats. Op de locatie ten zuiden hiervan, waar de bodem kort geleden is gesaneerd, speelt het probleem dat de nieuwe beplanting van het wandelbos door de aanwezigheid van tarragrond niet goed groeit. Tarragrond is restgrond van de aardappeloogst. Door de tarragrond is het gebied bepaalde perioden van het jaar veel te nat. De afvoer van water is slecht. Een andere belangrijke ontwikkeling is de aanleg van de rotonde aan de Zuidlaarderweg, die de verkeersveiligheid sterk verbetert. Tegelijk krijgen ook de parkeermogelijkheden voor de sportaccommodatie van Sportvereniging Tynaarlo (SVT) een logische plek, dit is ook goed voor de verkeersveiligheid. De kleedkamers en kantine van SVT worden geheel vernieuwd. Tenslotte worden ook de school het Oelebred en de gymzaal volledig door nieuwbouw vervangen.

3.6 Yde-De Punt

Yde-De Punt bestaat uit de dorpen Yde en De Punt. Bij de bevolking leeft de wens om het dorp ook voor jongeren leefbaar te houden.⁵² Daarmee wil men de vergrijzing proberen tegen te gaan. In het dorp is enkele jaren geleden de nieuwe multifunctionele accommodatie Yders Hoes geopend, met daarin onder meer een basisschool. Inmiddels daalt het aantal kinderen in het dorp. Aan de Breukenweg is een initiatief voor enkele kleinere, betaalbare eengezinswoningen voor jongeren of jonge gezinnen.

3.7 Zeijen

In het dorp Zeijen hebben de inwoners een hoge mate van betrokkenheid bij het reilen en zeilen in het dorp. Een voorbeeld van die betrokkenheid is de Stichting Zeijerwiek, die bestaat uit een groep vrijwilligers die zich inzetten voor het behoud en verbeteren van de woon- en leefomgeving van Zeijen. Het dorp kenmerkt zich tevens door een relatief ruim aanbod van bedrijvigheid, gelet op de schaal van het dorp. Zo heeft het dorp bijvoorbeeld een autobedrijf, twee bouwbedrijven, een horecaonderneming, een bakkerij en een tweewieler-motorservice. Daarnaast heeft het dorp agrarische bedrijven. Zeijen heeft sinds kort een nieuwe multifunctionele accommodatie, de Zeijer Hoogte. Naast de vestiging van de openbare basisschool vindt hier een deel van het verenigingsleven plaats.

Er bestaat in het dorp een wens voor (beperkte) woningbouw in combinatie met de verplaatsing van de voetbalvelden. Ook is er een particulier initiatief voor het realiseren van een woon-zorglocatie net buiten het dorp. De inwoners zijn de laatste jaren actief geweest op het gebied van energiebesparing. Zo is samen met een marktpartij een zonnepark aangelegd op de voormalige vuilstortplaats. Het zonnepark is allereerst opengesteld voor deelname voor dorpsbewoners.

3.8 Donderen

Donderen is een fraai esdorp, dat min of meer doorsneden wordt door de N386. Er is nog een aantal kleine agrarische bedrijven, met name melkveehouderijen en één groot agrarisch bedrijf met een biovergistingsinstallatie. Veel bedrijven en middenstanders zijn in de loop der jaren verdwenen. Er is nog één café over, de enige publieke voorziening in het dorp.

In het dorpsbelevingsonderzoek van 2015 staat een aantal karakteristieken van Donderen.⁵³ Er wonen in verhouding veel ouderen. De inwoners reizen dagelijks veel tussen Donderen en de plaats waar zij werken. De woon-werkafstand is relatief groot. De sociale verbondenheid wordt als goed ervaren en mensen zijn bereid om elkaar te helpen. Nieuwkomers worden snel opgenomen in de gemeenschap. Voor jongeren boven de 12 jaar zijn er weinig activiteiten. Om die reden is onlangs de jeugdsoos weer begonnen.

Over het openbaar groen in en om Donderen zijn de inwoners erg positief. In 2015 was er ontevredenheid over de bereikbaarheid van de mobiele telefonie, bleek uit het dorpsbelevingsonderzoek. Uit datzelfde onderzoek bleek dat er behoefte is aan starterswoningen. Veel inwoners zien zo'n uitbreiding liever in Vries, omdat dit minder goed past bij het rustige karakter van het dorp. Er zijn ook weinig voorzieningen voor starters in het dorp.

3.9 De Groeve

In 2016 is in opdracht van Dorpsbelangen De Groeve een dorpsvisie opgesteld.⁵⁴ De Groeve is een actief dorp met een goed verenigingsleven. Dorpshuis de Klein Kruijerij is meestal het centrum van alle activiteiten. Desondanks missen de inwoners een gezellige ontmoetingsplek waar je spontaan kunt binnenlopen. Het is een uitdaging om het dorp aantrekkelijk te houden voor jongeren. Daarom bestaat er een wens voor starterswoningen. Het sluiten van de basisschool in juli 2016 heeft gevolgen voor de leefbaarheid van het dorp. Bijvoorbeeld als ontmoetingsplaats voor ouders. Het schoolgebouw heeft nog geen nieuwe functie gekregen.

Voor woningbouw in het kader van het project Zuidoevers was in de beginjaren geen draagvlak onder de inwoners van De Groeve. Door de crisis bleef ook de verkoopbaarheid van de kavels achter bij de verwachtingen. Inmiddels kan ook voor deze locatie geconstateerd worden dat de markt weer aantrekt en de verkoop van kavels toeneemt. Tenslotte is het ontbreken van de verlichting van het fietspad door het dorp een zorg bij de dorpsbewoners.

3.10 Zeegse

Zeegse is een dorp dat een duidelijke relatie heeft met het Drentsche Aa-gebied. Het Natura 2000-gebied Drentsche Aa, waar een hoge beschermingsgraad voor natuurwaarden geldt, grenst aan het dorp. Kenmerkend voor de omgeving van Zeegse zijn een zandverstuiving, heide en uiteraard de Drentsche Aa. In het bosgebied rond Zeegse liggen de meeste verblijfsaccommodaties, mede vanwege deze natuurwaarden. Ook zijn rond de historische brink diverse horecagelegenheden en mogelijkheden voor het houden van congressen. In Zeegse is een vereniging Dorpsbelangen, die onder andere als doel heeft de sociale samenhang in het dorp te bevorderen. Eens per jaar worden de Zeegser Brinkdagen georganiseerd. Een groot dorpsfeest met attracties voor jong en oud. In het dorp bestaat zorg over het verkeersgedrag (snelheid) van automobilisten en de veiligheid in het dorp. De mobiele telefonieverbinding voldoet niet helemaal aan de verwachtingen.

3.11 Midlaren

Midlaren is een klein dorp met ongeveer 350 inwoners. Het dorp bestaat vooral uit vrijstaande huizen en heeft geen echte dorpskern. Er zijn weinig centrale voorzieningen. Er is bijvoorbeeld geen school en geen dorpshuis. Het sportveld bij de ijsbaan is een locatie waar activiteiten van het dorp georganiseerd worden en waar men elkaar kan ontmoeten. Voor Midlaren is in 2014 een dorpsbelevingsonderzoek uitgevoerd.⁵⁵ De hoge snelheid van het doorgaande verkeer over de Groningerstraat blijft een aandachtspunt. Dorpsbelangen Midlaren heeft het dorp verdeeld in wijken en hiervoor (grotendeels) wijkhoofden in het leven geroepen

Dit met het doel de samenhang in het dorp te bevorderen. Waterpark de Bloemert is een recreatiepark dat volop profiteert van de mogelijkheden die het Zuidlaardermeer biedt op het gebied van watersport en verblijfsrecreatie.

3.12 Zuidlaarderveen

Zuidlaarderveen is een langgerekt dorp met vooral lintbebouwing. Deze lintbebouwing wordt als een element van veel waarde gezien. Meerdere inwoners zien de uitbreiding aan de Zwarte Lent als een aantasting van die lintbebouwing. Voor Zuidlaarderveen is in 2015 een dorpsbelevingsonderzoek uitgevoerd.⁵⁶ De uitkomsten van dit onderzoek vormen de basis voor het dorpsplan dat nog opgesteld wordt. Dit dorpsplan krijgt een lange termijnvisie en een concrete uitvoeringsagenda. Zuidlaarderveen bestaat uit ruim 100 huishoudens met in verhouding veel hoogopgeleiden. De meerderheid van de inwoners werkt buiten het dorp. De sociale verbondenheid tussen de inwoners is echter duidelijk aanwezig en wordt als positief ervaren. Bijna alle inwoners vinden het voortbestaan van de basisschool belangrijk, onder andere vanwege het sociale aspect. Dat geldt ook voor het behoud van De Zaandorre als dorps huis, hoewel het gebruik ervan onder druk staat doordat er steeds minder bezoekers komen. Elke vijf jaar wordt een groot dorpsfeest gehouden. De inwoners maken zich zorgen over de plannen om in de buurt van het dorp zout te winnen.

3.13 Bunne-Winde

Deze dorpen hebben een sterk agrarisch karakter, waarbij steeds meer gewoond wordt op plekken waar voorheen agrarische bedrijvigheid was. Wat bijzonder is voor Bunne, is dat het een horecavoorziening heeft. De voormalige melkfabriek heeft een nieuwe invulling gekregen als vergader-congreslocatie. Bij de inwoners van de dorpen bestaat veel belangstelling voor onderwerpen die met natuur en landschap te maken hebben. In 2014-2015 is in samenwerking met Landschapsbeheer Drenthe een project uitgevoerd ter verbetering of herstel van de boerenerven. Herstel van oude 'groene structuren' op boerenerven stond daarbij centraal. Een vergelijkbaar project staat op de planning voor 2018, waarbij de versterking van de biodiversiteit centraal staat. In Bunne-Winde is Coöperatie Glasvezel Noord begonnen met de aanleg van glasvezel.

3.14 Taarlo

Taarlo is een Drents esdorp met een dobbe, een zoet-watervijver, op de brink. Het ligt aan de rand van het nationaal beek- en esdorpenlandschap Drentsche Aa. Het is een aantrekkelijk woondorp, waarbij de bebouwing veelal uit voormalige boerderijen bestaat.

De horecafunctie in Taarlo is recent nieuw leven ingeblazen. De vereniging Dorpsbelangen Taarlo is in 1995 opgericht, met onder andere de doelstelling om op te komen voor de belangen van het dorp. De belangenvereniging organiseert daarnaast diverse activiteiten voor de inwoners van het dorp. Ieder jaar is er bijvoorbeeld een zomerfeest, waar vrijwel het gehele dorp aan meedoet.

3.15 Oudemolen

In Oudemolen is de basisschool gesloten, het wordt nu gebruikt als woonhuis. Tegenover de voormalige school is kort geleden de bestaande zorgboerderij uitgebreid met een schuur. Een opvallend gebouw, dat iets toevoegt aan het dorp. Vanwege de ligging is Oudemolen een uitstekende plek voor wandelroutes door het Drentsche Aa-gebied. Enkele jaren geleden is hiervoor een parkeerplaats aangelegd. Het dorp beschikt over een horecagelegenheid. In het dorp is geen dorpsbelangenvereniging actief.

4 Het buitengebied

De gemeente Tynaarlo heeft een groot buitengebied. Hier is de agrarische sector een belangrijke speler. Het westelijke grondgebied van de gemeente is ruwweg bestempeld als 'grootschalig' landbouwgebied en biedt de meeste (uitbreidings)mogelijkheden voor agrariërs.⁵⁷ In het oostelijk deel ligt meer de nadruk op natuur (Drentsche Aa) en recreatie.

De schaalvergroting in de agrarische sector is duidelijk waarneembaar en heeft effecten op het landschap (zie verder hoofdstuk landschap).⁵⁸ Ook landbouwvoertuigen groeien mee waardoor de druk op de plattelandswegen toeneemt. Een aantal grotere bedrijven is bezig met verdere schaalvergroting terwijl tegelijk steeds meer agrarische bedrijven stoppen. De grond van boeren die stoppen wordt vaak toegevoegd aan bedrijven die vergroten. De erven krijgen dan vaak een niet-agrarische functie. Daardoor krijgt het buitengebied meer en meer een woonfunctie.

Vrijkomende agrarische gebouwen vragen om een nieuwe invulling. Daardoor ontstaan kansen voor kleinschalige initiatieven die de leefbaarheid van het landelijk gebied kunnen versterken. Zo wordt het platteland steeds meer een omgeving met gemengde functies waar mensen wonen en werken. Dit brengt wel met zich mee dat functies eerder met elkaar in strijd kunnen zijn.

De aanleg van snel internet is een voorwaarde voor de leefbaarheid en de economische vitaliteit van het buitengebied. De markt vindt de aanleg ervan niet interessant. Daarom zijn de afgelopen jaren diverse bewonersinitiatieven gestart om zelf glasvezel in het buitengebied aan te leggen.⁵⁹

gemeente Tynaarlo

Bronvermelding

Inleiding

1. Rijksoverheid (z.j.). Nieuwe omgevingswet maakt omgevingsrecht eenvoudiger. Geraadpleegd van <https://www.rijksoverheid.nl/onderwerpen/omgevingswet/vernieuwing-omgevingsrecht>
2. VNG (z.j.). De gemeentelijke omgevingsvisie (z.j.). Geraadpleegd van <https://vng.nl/onderwerpenindex/ruimte-en-wonen/omgevingswet/juridische-routekaart/gemeentelijke-omgevingsvisie>
3. Gemeente Tynaarlo (2015). KOERS! Organisatievisie 2015-2025. https://www.tynaarlo.nl/bestand/organisatievisie_koers_520129

Samen leven

4. Eiffel. (z.j.). [Dashboard sociaal domein]. Geraadpleegd van <https://www.eiffel.nl/oplossingen/big-data/>
5. VNG, KING (z.j.) Client-ervaringsonderzoek WMO en Jeugdwet. Geraadpleegd van https://waarstaatjegemeente.nl/Jive/JiveReportContents.ashx?report=ceo_wmo&input_geo=gemeente_1730&ip_period=2017
6. I&O Research (2017). Onderzoek naar niet-gebruik van voorzieningen.
7. Gemeente Tynaarlo (2014). Collegemanifest gemeente Tynaarlo 2014-2018, Samenwerken in vertrouwen (2014). Geraadpleegd van <https://www.tynaarlo.nl/gemeente/politiek/collegeprogramma/collegeprogramma/>
8. VNG (z.j.) Drie decentralisaties. Geraadpleegd van https://vng.nl/files/vng/brieven/2013/attachments/drie-decentralisaties_20130923.pdf

Mobiliteit

9. Gemeente Tynaarlo (2006). Actualisatie GVVP Tynaarlo Periode 2007-2017. Geraadpleegd van https://www.tynaarlo.nl/wonen_en_leven/verkeer_en_vervoer/gvvp_rapport/gemeentelijk_verkeer_en_vervoerplan/
10. Structuurvisie Infrastructuur en Ruimte. Ministerie van Infrastructuur en Milieu, 2012. <https://www.rijksoverheid.nl/binaries/rijksoverheid/documenten/brochures/2011/03/03/nota-mobiliteit-deel-iii/12dw2010g210.pdf>
11. CROW (z.j.). Wegontwerp. Geraadpleegd van <https://www.crow.nl/thema-s/wegontwerp>
12. PBL (2013). PBL-notitie Vergrijzing, verplaatsingsgedrag en mobiliteit. Geraadpleegd van http://www.pbl.nl/sites/default/files/cms/publicaties/PBL_2013_Vergrijzing-verplaatsingsgedrag-en-mobiliteit.pdf
13. CBS (z.j.). Doden en gewonden in het wegverkeer. Geraadpleegd van <https://www.cbs.nl/nl-nl/maatschappij/verkeer-en-vervoer/transport-en-mobiliteit/mobiliteit/verkeersongevallen/categorie-verkeersongevallen/doden-en-gewonden-in-het-wegverkeer>
14. Noordelijke Rekenkamer (2017). Met de bus naar de stad. Geraadpleegd van http://www.noordeljkerekenkamer.nl/images/Documenten/2017-Openbaar-vervoer/NR_20170508_Met_de_bus_naar_de-stad_Dr.pdf
15. PBL (2014). De energieke samenleving en duurzame mobiliteit. Geraadpleegd van http://www.pbl.nl/sites/default/files/cms/publicaties/PBL_2014_De%20energieke%20samenleving%20en%20duurzame%20mobiliteit_1332.pdf
16. Provincie Drenthe (g.j.). De fiets in Drenthe. Geraadpleegd van <http://www.provincie.drenthe.nl/feitenencijfers/cijfers/verkeer-vervoer/fiets/>

Economie

17. Gemeente Tynaarlo (2013). Kadernota Economie Tynaarlo. Geraadpleegd van https://www.tynaarlo.nl/ondernemen/regels_vergunningen_en_beleid/economisch_beleid/kadernota_economie__tynaarlo_verbindt/
18. Recreatieschap Drenthe (2017). Vrijtijdseconomie Drenthe, Feiten en cijfers. Geraadpleegd van https://www.recreatieschapdrenthe.nl/images/Publicaties/Feiten%20en%20Cijfers/Feiten_en_cijfers_Vrijtijdseconomie_Drenthe_2017.pdf
19. Recreatieschap Drenthe (2015). Rapport wandelnetwerk Drenthe. Geraadpleegd van <https://www.recreatieschapdrenthe.nl/images/Publicaties/Wandelen/Wandelnetwerk%20Drenthe.pdf>
20. Recreatieschap Drenthe (2012). Masterplan fietspaden Drenthe en Ooststellingwerf. Geraadpleegd van <https://www.recreatieschapdrenthe.nl/images/Publicaties/Fietsen/Masterplan%20fietspaden%20Drenthe%20e%20Ooststellingwerf.pdf>
21. Recreatieschap Drenthe (2012). Rapport Paardrijden en mensen in Noordwest Drenthe. Geraadpleegd van <https://www.recreatieschapdrenthe.nl/images/Publicaties/Paardrijden/Paardrijden%20en%20mensen%20in%20Noordwest%20Drenthe%202012.pdf>
22. Gemeente Tynaarlo (z.j.) Analyse economisch beleid Tynaarlo. Geraadpleegd van https://www.tynaarlo.nl/ondernemen/regels_vergunningen_en_beleid/economisch_beleid/kadernota_economie__tynaarlo_verbindt/
23. Provincie Drenthe, Gemeente Tynaarlo (2014). Ontwikkelvisie Luchthaven Omgeving. <https://raad.tynaarlo.nl/Vergaderingen/Informatiebijeenkomsten/2014/4-november/20:00/Presentatie-Luchthavenomgeving-Groningen-Airport/ontwikkelvisie-luchthavenomgeving-GAE-def.pdf>
24. Gemeente Tynaarlo (2016). Documenten raad onder agendapunt 22. Geraadpleegd van <https://raad.tynaarlo.nl/Vergaderingen/Gemeenteraad/2016/06-december/20:00>

Landschap

25. Gemeente Tynaarlo (2009). Landschapsontwikkelingsplan (LOP). Geraadpleegd van https://www.tynaarlo.nl/wonen_en_leven/natuur_en_vitaal_platteland/landschapsontwikkelingsplan/landschapsonwikkelingsplan__behoud_hoge_kwaliteit_landschap/
26. Rijksoverheid (z.j.). Natura 2000. Geraadpleegd van <https://www.rijksoverheid.nl/onderwerpen/natuur-en-biodiversiteit/natura-2000>
27. Rijksoverheid (z.j.). Natuurnetwerk Nederland. Geraadpleegd van <https://www.rijksoverheid.nl/onderwerpen/natuur-en-biodiversiteit/natuurnetwerk-nederland>
28. Provincie Drenthe (2014). Gastvrije natuur – Natuurvisie 2014. Geraadpleegd van <https://www.provincie.drenthe.nl/onderwerpen/natuur-milieu/diversen/gastvrije-natuur/>
29. NMF Groningen (2013). Schaalvergroting noordelijke landbouw. Geraadpleegd van <https://nmfgroningen.nl/nieuws/schaalvergroting-noordelijke-landbouw-alleen-mogelijk-behoud-landschap/>
30. LTO Noord (2016). Ondertekening manifest organische stof. Geraadpleegd van <https://www.ltonoord.nl/nieuws/2016/10/27/ondertekening-manifest-organische-stof-leven-in-de-nederlandse-bodem>
31. Gemeente Tynaarlo (2015). Duurzaamheidsvisie 'Dorp van de Toekomst'. Geraadpleegd van https://www.tynaarlo.nl/gemeente/publicaties/nieuws/dorp_van_de_toekomst
32. Ambitie voor de openbare ruimte, scenario's voor het beheer; BOR-traject Tynaarlo.
33. CBS (2016). Trendrapport toerisme, recreatie en vrijetijd. Geraadpleegd van <https://www.cbs.nl/nl-nl/achtergrond/2016/48/tendrapport-toerisme-recreatie-en-vrije-tijd-2016>
34. Kunen, M. (2015). Beweegvriendelijk inrichten openbare ruimte. Geraadpleegd van <https://www.allesoversport.nl/artikel/nu-is-de-tijd-om-openbare-ruimte-beweegvriendelijk-in-te-richten-2015/>

Wonen

35. Gemeente Tynaarlo (2013) Structuurvisie wonen. Geraadpleegd van [https://www.tynaarlo.nl/gemeente/publicaties/bestemmingsplannen_en_omgevingsvergunningen/structuurvisie_wonen_2013_\(nl.imro.1730.svwonen-0401\)](https://www.tynaarlo.nl/gemeente/publicaties/bestemmingsplannen_en_omgevingsvergunningen/structuurvisie_wonen_2013_(nl.imro.1730.svwonen-0401))
36. Woonborg (2017). Prestatieafspraken woningcorporaties Tynaarlo 2018. Geraadpleegd van <https://www.woonborg.nl/Mlib/website/Prestatieafspraken%20Tynaarlo%202018.pdf>
37. Gemeente Tynaarlo (2017). Ontwerp-oplegnotitie sociale volkshuisvesting. Geraadpleegd van https://www.tynaarlo.nl/gemeente/publicaties/bestemmingsplannen_en_omgevingsvergunningen/de_ontwerp_oplegnotitie_sociale_volkshuisvesting_tynaarlo_ligt_ter_inzage
38. Regio Groningen-Assen (2017). Woningmarktanalyse Regio Groningen-Assen. Geraadpleegd van <http://www.regiogroningenassen.nl/publicaties-testpagina/woningmarktanalyse-rga-2017-2030>
39. Salemink, K., & Strijker, D. (2012). Breedband op het platteland. Rapportage voor Woon- en Leefbaarheidsbasisplan Oost-Groningen. Groningen: Rijksuniversiteit Groningen. Faculteit Ruimtelijke Wetenschappen. Tynaarlo (z.j.). https://www.rug.nl/frw/news/2012/final_breedband.pdf
40. Tynaarlo in Cijfers. Geraadpleegd van https://tynaarlo.incijfers.nl/jive?cat_open_var=mbev01&var=mbev01&geolevel=gemeente&favorite=gemeente_1730
41. Regio Groningen-Assen (2017). Woningmarktanalyse Regio Groningen-Assen. Geraadpleegd van <http://www.regiogroningenassen.nl/publicaties-testpagina/woningmarktanalyse-rga-2017-2030>
42. PBL (2013). Beleidsstudie 'Vergrijzing en woningmarkt'. Geraadpleegd van http://www.pbl.nl/sites/default/files/cms/publicaties/PBL_2013_Vergrijzing%20en%20woningmarkt_1105.pdf
43. Gemeente Tynaarlo (z.j.). Tynaarlo in cijfers. Geraadpleegd van <https://tynaarlo.incijfers.nl/dashboard/Bevolking/>

Duurzaamheid

44. Gemeente Tynaarlo (2015). Duurzaamheidsvisie 'Dorp van de Toekomst'. Geraadpleegd van https://www.tynaarlo.nl/gemeente/publicaties/nieuws/dorp_van_de_toekomst
45. Drentsemond en Oostermoer (2014). Gebiedsvisie Windenergie provincie Drenthe. Geraadpleegd van <http://www.drentsemonden-oostermoer.nl/wp-content/uploads/2014/06/2.-Definitief-Gebiedsvisie-Windenergie-LR.pdf>
46. Rijkswaterstaat (z.j.) Hernieuwbare energie. Geraadpleegd van <https://klimaatmonitor.databank.nl/dashboard/Hernieuwbare-Energie/>

De dorpen van Tynaarlo

47. Gemeente Tynaarlo (z.j.) Digitale gemeentegids. Geraadpleegd van https://www.tynaarlo.nl/gemeente/publicaties/gemeentegids/digitale_gemeentegids/
48. Salemink, K., & Strijker, D. (2012). Breedband op het platteland. Rapportage voor Woon- en Leefbaarheidsbasisplan Oost-Groningen. Groningen: Rijksuniversiteit Groningen. Faculteit Ruimtelijke Wetenschappen. https://www.rug.nl/frw/news/2012/final_breedband.pdf

Zuidlaren

49. Gemeente Tynaarlo (2013). Kadernota Economie Tynaarlo. Geraadpleegd van https://www.tynaarlo.nl/ondernemen/regels_vergunningen_en_beleid/economisch_beleid/kadernota_economie_tynaarlo_verbindt/

Eelde-Paterswolde

50. Regio Groningen-Assen (2017). Woningmarktanalyse Regio Groningen-Assen. Geraadpleegd van <http://www.regiogroningenassen.nl/publicaties-testpagina/woningmarktanalyse-rga-2017-2030>

Vries

51. Dorpsagenda Vries, Lommerrijk wonen in een Drents Brinkdorp (2014).

Yde-de Punt

52. Woonwensenonderzoek Yde-De Punt (2015).

Donderen

53. Dorpsbelevingsonderzoek Donderen (2015).

De Groeve

54. De Groeve, Vijfsterrenproject (2016).

Midlaren

55. Dorpsbelevingsonderzoek Midlaren (2014).

Zuidlaarderveen

54. De Groeve, Vijfsterrenproject (2016).

Donderen

56. Dorpsbelevingsonderzoek Zuidlaarderveen (2015).

Het buitengebied

57. Gemeente Tynaarlo (z.j.) Bestemmingsplan Buitengebied.

58. NMF Groningen (2013). Schaalvergroting noordelijke landbouw. Geraadpleegd van <https://nmfgroningen.nl/nieuws/schaalvergroting-noordelijke-landbouw-alleen-mogelijk-behoud-landschap/>

59. Verbind Drenthe (z.j.) Geraadpleegd van <https://verbinddrenthe.nl/>

